

NOI DATE DESPRE PREOCUPĂRILE FOLCLORISTICE ALE MEMBRILOR SOCIETĂȚII DE LECTURĂ DIN ORADEA

DE
VIOREL FAUR

Activitatea Societății de lectură a elevilor și studenților români din Oradea, intrată în legalitate la 21 martie 1852 — prin aprobarea de către autorități a statutelor ei — a constituit obiect de studiu și referință pentru mulți cercetători¹, fiind reconstituite îndeosebi strădanile ei literare și editoriale, precum și valențele culturalizatoare ale realizărilor ei (concerte cu declamații, dizertații, înființarea unei biblioteci cu caracter public etc.). Tangențial au fost atinse și preocupările membrilor societății de a valorifica creația populară², stăruindu-se doar asupra influenței folclorului asupra încercărilor poetice și în proză ale „lepturiștilor” orădeni, rămânând neremarcate inițiativele acestora de a alcătui culegeri de folclor transilvănean, ca și altele de aceeași factură. Acest aspect îl vom trata în prezenta comunicare.

În primul studiu istoric asupra societății³, tipărit în anul 1867, nu se fac comentarii în legătură cu intențiile „lepturiștilor” orădeni de a

¹ Nicolau Oncu, *Istoria Societății de lectură, în Fenice. Almanacu beletristicu de la Societatea de leptura a junimei române la Academia de drepturi și Arhigimnasiul din Oradea Mare*, Oradea, 1867; Vasile Pârvan, *Pagini din trecut. Din istoria culturii Românilor bihoreni*, în *Luceafărul*, 1903, 2, nr. 21, p. 338—341; N. Firu, *Urme vechi de cultură românească în Bihor*, Oradea, 1922; E. Potoran, *Poezii Bihorului*, Oradea, 1934; Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1938; Vasile Bolca, „Lepturiștii” din Oradea (1851—1875), în *Transilvania*, 1934, nr. 11—12 și 1944, nr. 2; Ana Căciu, *Din corespondența inedită a „lepturiștilor” orădeni*, în *Limbă și literatură*, București, 1968, Tom. 19, p. 199—206; Viorel Faur, *Societatea de lectură din Oradea — factor al unității culturale românești*, în *Familia*, 1972, 8, nr. 3, p. 6—7.

² Ion Breazu, *Studii de literatură română și comparată*, vol. I., Editura Dacia, Cluj, 1970, p. 56—58; Vasile Vartolomei, *Mărturii culturale bihorene*, Cluj, 1944, p. 88—89, 102—104, 118; Dumitru Pop, *Din istoria preocupărilor pentru folclorul bihorean, în Zilele folclorului bihorean*, Oradea, 1968, p. 45—46; Tănase Filip, *Atestări ale folclorului bihorean anteriorare apariției revistei „Familia”*, în *Buletin științific*, seria A, Baia Mare, 1971, p. 140—142.

³ Nicolau Oncu, *op. cit.*

face cunoscută poezia populară și unele manifestări etnografice. Publicînd în tinerețe articole despre cărturarii transilvăneni, marele arheolog Vasile Pârvan a formulat cîteva aprecieri referitoare la limbajul în care au fost scrise produsele literare originale editate de Societatea de lectură din Oradea, conchizînd următoarele: „Din nefericire *curentul latinist era acela ce forma îndreptarul* și al acestei noi încercări culturale, atît de lăudabile din toate celelalte puncte de vedere. Ideea atît de simplă și totuși atît de neprețuită, care dădea așa frumoase roade dincoace de Carpați, a inspirării scriitorilor din limba poporului, păstrătoarea cu scumpătate a tuturor odoarelor de la străbuni, — nu pătrunsese și nici că putea pătrunde acolo, unde direcției latiniste, ... pe plan filologic, i se datorau pe cel politic și cultural nobilele lupte pentru libertate⁴. Este adevărat că „lepturiștii“ au practicat așa-numitul latinism lingvistic, împrejurare explicabilă prin descendența acesteia din ideologia iluministă, foarte puternică în Oradea — orașul în care au fost găzduiți corifeii Școlii ardelenice de către cărturarul Samuil Vulcan, în biblioteca acestuia păstrîndu-se manuscrisele unor opere ale lor —, dar el s-a datorat și tendinței novatoare, de substituire a alfabetului chirilic, fără să mai insistăm asupra fațetei politice a lucrurilor, sesizată de V. Pârvan. În ce privește însă observația că „lepturiștii“ n-ar fi dovedit nici o chemare pentru „limba poporului“, aceasta ni se pare a fi prea severă, deoarece au existat destule elemente care să dovedească contrariul, fapt ce va deveni evident atunci cînd vom recurge la argumente documentare.

În importanta sa carte despre „Mărturiile culturale bihorene⁵, Vasile Vartolomei a stăruit, printre altele, și asupra motivelor de inspirație ale prozatorilor incluși în volumele tipărite de societate, care nu au fost altele decît viața poporului român — cu dimensiunile particularizatoare ale spiritului acestuia —, precum și trecutul său eroic. Preluînd concluziile lui V. Vartolomei și îmbogățindu-le sub raportul sugestiilor ce se desprind din acest aspect cultural, un autor contemporan⁶ le-a așezat într-un context mai larg, dar și pe verticala preocupărilor folcloristice bihorene. Cercetarea însă s-a oprit după părerea noastră, la un anumit stadiu, acela de subliniere a *influenței folclorului asupra creației literare a membrilor societății*, chestiune îndeajuns de bine reliefată. *Preocupările folcloristice propriu-zise* ale acestora n-au fost însă urmărite cu atenția cuvenită, ceea ce a determinat rămînerea lor în perimetrul arhivisticii culturale.

În corespondența trimisă *Gazetei Transilvaniei* (la 4 martie 1853), George Delianu preciza, chiar de la început, că „*De mult s-a simțit și la noi cît de folositoare ar fi atare societate literară pentru literatura noastră*“. Într-un alt paragraf al articolului său se face cunoscut faptul că „Ideea aceasta s-a străplăntat succesiv în toți junii noștri studenți la aca-

⁴ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 339.

⁵ Vasile Vartolomei, *op. cit.*, p. 88—89, 102—104, 118.

⁶ Tănase Filip, *op. cit.*, p. 45—46; Vezi și Ioan Breazu, *op. cit.*, p. 56—58.

demia⁷ de aici; încă înainte de 48 se vedea a dori aceasta junimea română, dar împrejurările nu o au iertat a veni⁸ acest scop fructuos⁹ (subl. ns. — V.F.). De altfel, la 26 noiembrie 1849 a fost redactat cel dintii text al statutelor societății, semnat și de către George Deheleanu¹⁰, ca „notar primar¹¹”. După momentul festiv din 21 iunie 1852, când societatea și-a făcut debutul în viața culturală orădeană, membrii ei — avându-l drept conducător pe profesorul Alexandru Roman — și-au pus problema realizării propriului program, în care figura și tipărirea unui almanah literar, manifestînd convingerea că acesta va și apare în anul 1853. Excepțională a fost intenția acestora „de a eda¹² o culesetiune¹³ de poezii populare¹⁴”, pe care n-am desprins-o din vreun proces verbal de ședință al societății, ci din paginile *Gazetei Transilvaniei*, în care s-a făcut un apel la intelectualii satului pentru a aduna și trimite spre publicare creații populare: „iar pentru de a putea mai pe ușor deveni în posesiunea poeziilor populare sînt invitați cu onoare toți literatorii noștri, mai virtos D(omnii) parohi și învățători săteni, carii, fiind în coatingere mai de aproape cu poporul, pot mai ușor a subministra cîntece, balade, fabule, colinde etc., populare, etc., a ni le încunoștința să aibă bunătate¹⁵ (subl. ns. — V.F.). Constatăm că este vorba de un repertoriu folcloric destul de variat, de la cîntece și pînă la colinde, înțelegîndu-se prin aceasta aproape întreg domeniul folclorului. De asemenea, ne apare ca interesantă abordarea în general a tuturor intelectualilor care prețuiau cultura populară și în special a celor ce se aflau în mijlocul țărănimii, ei fiind cei mai avizați să culeagă material folcloric. Sfera de acțiune nu este restrînsă la o anumită zonă geografică. Este de presupus că „lepturiștii” au parcurs articolul lui George Bariț intitulat *De la redacție pentru semestrul al doilea*, inserat în *Foaia pentru minte* (1838), care viza tocmai spirituali-

⁷ Este vorba de Academia de drept din Oradea.

⁸ Cuvîntul are accepțiunea de „a-și împlini”.

⁹ *Gazeta Transilvaniei*, 1853, nr. 20, p. 77.

¹⁰ În *Gazeta Transilvaniei* numele acestuia apare George Delianu.

¹¹ Viorel Faur, *Primele statute ale Societății de lectură din Oradea (1849)*, lucrare în mss. Probabil acestea au fost înaintate, în 24 oct. 1850, la comisarul ministerial al districtului Oradea, care nu numai că a împiedecat realizarea societății dar a și exprimat unele „opinii sinistre” asupra ei. A fost nevoie de repetarea solicitării și, abia după ce în oct. 1851, când a fost rugat Vasile Erdeli să intervină în favoarea tineretului studios, s-au făcut alte demersuri, inițial la „dirigintele” poliției, care s-a arătat la fel de ostil ca și comisarul amintit. A fost nevoie de o „remustrațiune” la „suprema prefectură” a armatei din Buda, efectuată de I. P. Sălăgianu, de unde a sosit — la 21 martie 1852 — aprobarea mult așteptată. Nu a fost, prin urmare atît de ușor să se procedeze la înființarea societății, mai cu seamă în acei ani de după revoluție, cînd se luaseră măsuri de mină forte, pentru asigurarea liniștii interne.

¹² Adică de a edita.

¹³ Culegere.

¹⁴ *Gazeta Transilvaniei*, 1853, nr. 20, p. 77.

¹⁵ *Ibidem*.

tatea populară¹⁶. Revista brașoveană se afla în biblioteca societății, primită fiind de la Petru Pășcuțiu și I. Alexi¹⁷, deci aceasta a fost consultată, mai cu seamă că s-a și editat un volum¹⁸ din poeziile publicate de „foile naționale” de la 1838. Nu credem să le fi fost străină conducătorilor societății Al. Roman și D. Pășcuțiu, ba chiar și unora dintre membrii acesteia, culegerea de *Poezii populare* a lui Vasile Alecsandri din 1852, care a stimulat preocupările de acest fel, atât în Principate, cât și în Transilvania. Totodată „lepturiștii” au pus un accent deosebit pe „exemplul altor națiuni”¹⁹, care — consideră ei — prin „*asemenea lucruri scoase din viața poporului* au înaintat cu succes *dezvoltarea naționalității*”²⁰. Spiritul emulativ i-a caracterizat, așadar, pe membrii societății orădene. Ei au reflectat cu temei asupra rosturilor valorificării creației populare, dintre care îl evidențiază pe acela de fortificare a naționalității, sau altfel spus a conștiinței naționale, ce trebuia — după propria lor aserțiune — să le fie „*primarul propus*”²¹. Rezultă că nu avea prioritate criteriul științific, ci acela al relevării specificului național, factor important în apărarea cauzei comune și în afirmarea virtuților proprii poporului nostru, ca o replică la polemicile tendențioase ale unor autori străini.

Documentul din care am citat nu este singular. Într-o scrisoare²² trimisă de societate profesorului de la Preparandia din Arad, Athanasie Șandor, acesta era cu insistență rugat să transmită societății citeva din operele sale originale sau din ale altora, pentru a fi editate în volumul ce se afla în curs de pregătire. Aceeași solicitare îi era adresată și în ce privește cele „mai însemnate poezii *populare*”, culese de profesorul arădean, ce urmau a fi incluse în viitorul almanah — ai cărui „redactori aleși” erau Iacob Brîndușan și George Delian²³ — „pentru înavuțirea li-

¹⁶ Reproducem paragraful din articolul respectiv la care ne-am referit: „Afară de aceasta mai poftim încă pe fiii românilor cei înțelegători din toate patriile, ca să nu-și pregețe de aci înainte a însăma și aduna din gura și conversația cu poporul nostru felurimi de *obiceiuri vechi, povestiri*, care ar avea ceva însemnare istorică și arheologică și care ar vădi trăsuri de caracter pentru noi, precum și *cîntece populare* de cari la noi sînt foarte multe și interesante, și iarăși unele *frasuri, proverbur, ziceri originale românești*, care ar fi mai puțin cunoscute sau numa într-un dialect obicinuite” (apud Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, Editura enciclopedică română, București, 1974, p. 58). Chemarea „lepturiștilor” pare o formă mai concentrată a intervenției publicistice semnate de George Bariț (7 mai 1838). Era, de altfel, o reactualizare a ei, cu scopul de a se obține rezultate concrete.

¹⁷ *Gazeta Transilvaniei*, 1853, nr. 96, p. 375.

¹⁸ *Versuinții români adeca culesiune versuaria din Foiele Naciunale de la 1838*. Edată prin Societatea de leptura a junimei române studinte la școlile orădane, sarcina I, Oradea Mare, 1854, 312 p.

¹⁹ Se are în vedere, desigur, inițiativele germane și maghiare de acest gen.

²⁰ *Gazeta Transilvaniei*, 1853, nr. 96, p. 375.

²¹ *Ibidem*.

²² Biblioteca Academiei R.S.R., Mss. rom. 1016, fila 236. Scrisoarea e datată: 2 februarie 1853.

²³ *Ibidem*.

teraturei române“. Este cert, deci, că „lepturiștii“ au corespondat cu unii publiciști și literați transilvăneni, apelînd la sprijinul lor în vederea alcătuirii proiectatului almanah literar dar și pentru a obține materialul necesar editării culegerii de folclor anunțate în *Gazeta Transilvaniei*. În 12 februarie 1854, ei explică utilitatea *Versuinților români*, volum aflat sub tipar, în acești termeni: „Voim a le da la lumină... ca așa nu numai cu o culesiune versuarie... să se înăvutească literatura română, ci să fie deodată și lămurită gradat desvelitiunea limbei, a cărei aplicabilitate spre versuință i-vom documenta-o cu versurile populare, cari în finea susatinsei culesiune le vom eda într-o sarcină separată“²⁴ (subl. ns. — V.F.). Din analiza acestei afirmații reies două aspecte: poeziile populare erau apreciate ca fiind principalul argument în susținerea ideii că limba română are „aplicabilitate“ literară²⁵ (ca și alte limbi, de alt fel); ele vor constitui un capitol separat (în partea finală) al volumului intitulat *Versuinții români*. Se pare că demersurile „lepturiștilor“ n-au avut ecoul scontat, fiindcă volumul respectiv nu conține versuri populare.

În prefața (*Prevorbit*) la volumul sus-zis este formulată dorința „lepturiștilor“ de a edita, în anul proxim, o nouă culegere de versuri, căreia să-i adauge „culesiuni și cîntece populare“, pe care n-au reușit să le aducă pînă atunci, cu toate eforturile lor. Se renunță la ideea de a strînge folclor prin intermediul altora și se preconizează ca înșiși membrii societății să culegă poezii populare în timpul vacanțelor, „din gura poporului“²⁶. Nefiind de acord cu traducerea din alte limbi, ei cred în disponibilitățile limbii noastre, exemplificînd în acest sens cu „cîntecele populare române“, care, după convingerea lor, „au cu mult mai mare fromseță în sine decît ale oricărui popor“²⁷.

A existat, prin urmare, o primă etapă (1852—1854) în preocupările folcloristice ale membrilor societății, marcată de un justificat entuziasm. A fost conceput un program de editare a creației populare românești, societatea inaugurînd, după revoluția de la 1848—1849, mișcarea folcloristică transilvăneană, care își va găsi exponenți reprezentativi și dintre „lepturiștii“ orădeni cum au fost Atanasie Marienescu și Miron Pompiliu²⁸. Remarcabilă a fost, fără îndoială, optica lor asupra chestiunii, negrevată de tendințe îngust localiste.

²⁴ *Gazeta Transilvaniei*, 1854, nr. 14, p. 53: *Societatea de lectură a junimei române studînte la școlile orădene*.

²⁵ Este ușor de intuit împotriva cui se îndreaptă această observație.

²⁶ *Versuinții români*..., p. VI—VII.

²⁷ *Ibidem*. De reținut și motivația tipăririi unor culegeri de versuri, care constă în faptul că se poate, prin parcurgerea lor, „recunoaște aceea simplitate sublimă a limbii..., care chiar numai în versuința atît cultă, cît și poporală (deci sînt așezate pe poziții echivalente — n.n.), și-a putut-o păstra“ (*Prevorbit*, în op. cit., p. VIII—IX).

²⁸ Tănase Filip, *Concepția folcloristică a lui M. Pompiliu*, în *Buletin științific*, seria A, Baia Mare, 1971, p. 205—212.

Între anii 1857—1864 se înregistrează un reflux al activității membrilor societății, din care aceasta se desprinde datorită prezenței la conducerea sa a profesorului de limba și literatura română, Iustin Popfui, autentic animator cultural. O notabilă realizare a societății a fost tipărirea celui de al treilea volum de poezii și proze originale, intitulat *Fenice*²⁹. În textul unor proze din cuprinsul acestuia sînt introduse comentarii etno-folclorice, descrieri, precum și versuri de bună factură populară, cum sînt cele din nuvela lui D. Sfura, *Cursoriul lui Horea și Cloșca*³⁰. Este sesizabilă amprenta folclorică, mai ales asupra prozei „lepturiștilor“, întîlnindu-se uneori chiar expresii teoretice relevante sub acest raport. Spre pildă, I. Brîndușan în nuvela sa *Cămîrzana*³¹, apreciază că mediul natural a avut consecințe favorabile în ce privește conservarea datinilor și portului popular, a limbii și „suvenirilor“ antice, în toată întregitatea lor³². Pe de altă parte, civilizația a distrus aceste elemente arhaice. De reținut este, după opinia noastră, împrejurarea că I. Brîndușan era preocupat de universul spiritual țărănesc, ale cărui componente caracteristice le vroia așezate în spațiul culturii noastre. Infuzii sensibile de folclor sînt detectabile în „doinele“ lui V. R. Buticescu, semnalate de recenzentul volumului, I. C. Drăgescu³³.

Se detașează, ca interes documentar, nuvela *Un sătean*, aparținînd lui Elia Trăilă, unul dintre membrii cei mai activi ai societății. Ea conține bogate însemnări etnografice, ceea ce denotă că autorul a cunoscut, cu exactitate, viața țăranilor, precum și îmbrăcămintea lor. El descrie, cu multă rigoare, vestimentația păcurărească: „Pecurariul e învăscut cu un pieptar alb, scurt pînă la briu și înfrumusețat cu șinor răsucit în culoare vinată; cămașa-i albă, ce ajunge pînă la genunchi, e strînsă către corpul său mușchiulos de către niște brane (bracire) țesute în culori diverse; ismenele largi sînt virite în obiectele încălțămîntelor, țesute din păr cu vergi albe, roșii și negre; în picioare poartă opinci..., înfășurate

²⁹ Reproducem titlul integral al cărții: *Fenice. Almanacu beletristicu de la Societatea de leptura a junimei române studioase la Academia de drepturi și Archigimnasiul din Oradea Mare, Oradea, 1867.*

³⁰ *Fenice*, p. 98—99. Le transcriem: „Horea bea la crîsmă-n deal / Fug toți domnii din Ardeal / Aidați feciori după mine / Să vă-nvăț a trăi bine! / Horea bea la fîgădău / Fug domnii fără hinteu / ... / Horea șede pe nuiete / Domnii fug fără țipele / ... / Horea șede prin butuci / Domnii fug fără papuci / ... / Horea șede-ntr-o poienă / Domnii fug fără izmene / ... / Horea pleacă sus la munte / / Domnii fug a se ascunde / ... / Horea și-ai lui dînțuiesc / Domnii țara părăsesc / ...“.

³¹ *Ibidem*, p. 50—51.

³² Autorul acestei afirmații exagerează, desigur, cînd pune doar pe seama contextului natural păstrarea valorilor culturii populare autohtone.

³³ *Familia*, 1867, nr. 10, p. 118. Dar să argumentăm cu un pasaj edificator: „Dînsul e inițiat sau mai bine aprofundat în misterele, în secretele și datinile poporului, are o imaginațiune viuă, ...; limbajul bine ales, ușor și nesilit, cu deosebire-i succede poezia populară... Dar domnul Buticescu e plăcut mai mult... în proza cea populară“. De altfel, se relevă dependența creației lui V. R. Buticescu de cea populară, căreia i-a fost tributar.

în curele late pînă peste nodițe; peste umeri e aruncată o șubă lungă de pănură albă și jur împestrită cu șinor vinăt; în cap are un clabeț înalt din piele albă de miel, pe margine cu pănură (?) neagră³⁴. Consemnăm și prezentarea îmbrăcămintei unei femei: „Ea poartă îmbrăcăminte bănățeană: o cămașă albă și lungă pînă la nodițe; la guler și pumnași împestrită...; peste briu e strînsă cu o frambie de brăcire, sub care e sufucată de nainte o catrință frumoasă de păr, țesută de minuțele ei în culori deschilinite, iar de napoi o chitiele sau opreg atît de maies-tros... și presărat cu flori... Partea de-asupra a opregului e de o țesă-tură deasă, pre care sînt îmbătute cele mai dragi floricele și figuri, iar partea din dos stă din o mulțime de fire răsucite în culori diverse. Dînsa e încălțată cu obiele de păr și cu opincuțe... Capul e învelit cu o cîrpă lungă împăturată, așa ca să acopere fruntea și ceafa, iar pre creștet e o cepsa în formă nimerită lunguiață³⁵. Asemenea însemnări, ceva mai re-strinse însă, apar și în paginile următoare ale nuvelei. Astfel, se notează că pereții din interiorul caselor sînt „decorați cu icoane de Nicula“, despre care Elia Trăilă spune că ar fi fost „vopsite cu degetul“ și că ela „inundă toată țara română“³⁶. Acestea sînt produsul fanteziei populare și se bucură de o apreciere deosebită din partea cumpărătorilor. Întîlnim și o mărturie despre modul cum se desfășoară jocul popular într-un sat românesc: „Junii și-aleseră cite una sau două jucătoare și punîndu-se în cerc, începură la plăcutul lor joc“ *pre picior*“, întreșind descîntături pline de spirit caracteristic național³⁷. Deși n-au fost sistematice și complete, aceste notații etnografice au o incontestabilă valoare documen-tară, ele atestînd preocuparea unora dintre „lepturiștii“ orădeni pentru reliefarea patrimoniului cultural popular, făcîndu-se astfel pasul necesar de la propaganda teoretică la practică. N-a fost atinsă altitudinea comen-tariului științific avizat, cu toate că asemenea tentative există, așa cum ne informează *Familia* lui Vulcan. Programul „conferinței publice literare a societății tinerimei române din Oradea Mare“ din 2 iunie 1968 include și un „trilog“ despre „*poezia română populară*“, susținut de studenții la Academia de drept Nicolae Zigre, Damian Drăgănescu și Iosif Botto³⁸. La 15 iunie 1870, într-o altă ședință publică a societății, a fost dat un „con-cert emulatoriu“ — de către juriștii D. Suci, A. Catoca, I. Trifu, I. Boni și elevul S. Maga — compus din piese care-l reprezentau pe „*român în muzica, în horile și poveștile sale*“³⁹. Promițătoare se anunță lucrarea ju-ristului Traian I. Farcaș despre *Românii din Bihor*⁴⁰, subintitulată „*schită etnografică*“. Ea n-a mai fost expusă fiindcă ședința respectivă s-a între-

³⁴ *Fenice*, p. 183—184.

³⁵ *Ibidem*, p. 185—186.

³⁶ *Ibidem*, p. 192.

³⁷ *Ibidem*, p. 212—213.

³⁸ *Familia*, 1868, nr. 18, p. 214.

³⁹ *Ibidem*, 1870, nr. 21, p. 250—251.

⁴⁰ *Ibidem*, 1875, nr. 4, p. 46—47.

rupt. Un alt prilej nu s-a mai ivit întrucît autoritățile au dizolvat societatea (1875). N-a rămas nici manuscrisul lucrării. Aceasta nu ne împiedică să o considerăm ca fiind cea dintîi angajare clară în direcția studierii etnografiei românești din Bihor.

În cele aproape două decenii și jumătate de existență, Societatea de lectură din Oradea — cadru organizat de activitate cultural-politică a tineretului român studios — a acordat o lăudabilă atenție creației spirituale și materiale populare, inițiind în Transilvania anilor post-pășoptiști acțiunea de strîngere și publicare a folclorului, realitate ce impune așezarea ei printre factorii care au adus o contribuție de neignorat la folcloristica românească a veacului trecut.